

University of
Guilan

Iranian association
of penal law

DOI: 10.22124/jol.2022.18396.2045

DOR:20.1001.1.23222328.1401.13.2.2.2

Received: 2020/12/11 Accepted: 2022/08/19

Historical Developments of The Concept and Realm of Corruption in Ancient Times¹

Mojtaba Jafari ^{2*}

Abstract

Today, the study of "corruption" as a complex and tangible phenomenon is considered an important and fundamental issue in all countries. It can be said that the phenomenon of corruption is more or less present in all countries, but what is important is that the effect of corruption in today's world can't be limited to the same country that suffers from the phenomenon of corruption. That is why international institutions, with the support and insistence of countries that are less involved in this phenomenon, seek to take concrete and effective measures in all countries to fight corruption. Obviously, any effective and useful action in any country depends on comprehensive mastery of this phenomenon from various social, cultural, economic, political and legal aspects. Also, an important aspect of the study in this field can be the historical aspect of the case, which examines the historical developments of the concept and nature of the phenomenon of corruption. Such a study is one of the tools needed for a comprehensive study of the effects of corruption and how to combat it. In this article, we have tried to address only a corner of this historical aspect.

Keywords: *Corruption, Offering, Epistemology, History, Old testament*

1. Introduction

Historical study is one of the necessary tools for comprehensive research on the effects of corruption and how to fight it. In the category of historical study, one of the debatable topics is the concept of corruption. In other words, in what sense corruption was used in the past? Conceptually, what is the difference between corruption in the present day and corruption in ancient times? From when exactly did the epistemological transformation in this regard take place?

---

1. This article was written with the financial support of the Alexander von Humboldt International Foundation at the Max-Planck Institute for the study of crime, security and law in Freiburg, Germany. The author considers it necessary to appreciate the mentioned foundation and institution.

*2. Assistant Professor, Department of Law, Semnan University, Semnan, Iran (Corresponding Author: dr.mdjafari@semnan.ac.ir)

Also, what is the difference between behaviors that are considered corruption today and corrupt behaviors in ancient times? What is the difference between the discourse governing the category of corruption in ancient times and the discourse governing it in the current era?

2. Methodology

Basically, one of the research methods in human sciences and especially in the field of law is the historical method. In fact, the historical study of a legal or political phenomenon or issue is one of the best methods to accurately and completely identify that category in the field of science. Without a historical study, the full dimensions of that phenomenon cannot be explored. Corruption is one of these issues and phenomena. We should be able to find out its conceptual and practical developments by looking at the ancient times and the history of this phenomenon over time, so that we can better comment on its current state. Therefore, for the first time in Persian research on the issue of corruption and fighting it, we have turned to a historical study and research and we have tried to examine the issue from this approach. Therefore, the research method in this article is based on the analysis of historical texts, in the form of which we have discussed the concept of the category of corruption in the historical discourse.

3. Results and Discussion

The result of this research is that corruption has not had a single concept throughout history, and in the course of historical developments, we are witnessing important developments in the epistemology of corruption. In other words, it can be claimed that, historically, there are a few things to ponder about corruption. First, corruption has always existed throughout history. Second, the definition of corruption has been changed over time. In other words, what was considered corruption in ancient times may have been very different from the concept of corruption in later times or times close to the current time. Thirdly, in the distant past, corruption was not considered a reprehensible matter, but on the contrary, corruption was a value, and failure to provide grounds for corruption by the people or governmental and judicial authorities was considered a type of deviance and reprehensible behavior. Of course, even today there are views based on which corruption is not a bad thing and some corruptions is necessary for economic development, but in general, the basis of these views are significantly different from each other. Fourthly, in the past, corruption was less considered in connection with political power and more in the relationship between people with each other or their God or at the highest level in the relationship between people with the judicial system, but today it is almost the opposite, the main Corruption debates are formed in connection with political power and one of the most important concerns of people and benevolent people is to remove the stain of corruption from the skirts of power

and the greatest damage of corruption is due to its connection with power and political centers towards people and countries.

4. Conclusions

It is not bad to point out that although the study of these developments will provide a good basis for designing a model to fight corruption, this can only be achieved when there is a will to fight corruption. It is not necessary to mention that there is no such will in some governments and this issue may have various reasons.

5. Selection of References

- Busheh, Roger (1995), "Aristotle's Authoritarianism", translation. Sefatullah Ghasemi, **Journal of Political and Economic Information**, No. 97 and 98, pp. 29-37 [In Persian].
- Plutarc (1964), **Lives of famous men**, translation. Reza Meshaikehi, first volume, book translation and publishing company, Tehran.[In Persian]
- Jafari, Mojtaba (2015), "Basics and Principles of Criminal Liability of Legal Entities in Iran's Islamic Penal Code", **Research Journal of Criminal Law**, No. 14, pp. 7-32 [In Persian].
- Karmi, Mohammad Baqer (2001), **an introduction to the penal system of ancient Iran** (appendix), Third Line Publications, Tehran. [In Persian].
- Asch, Ronald G. (1999), **Corruption and punishment? The rise and fall of Mattäus Enzlin (1556–1613)**, lawyer and favourite. In J. H. Elliott & L. W. B. Brockliss (Eds), *The world of the favourite* (pp. 6–111). New Haven: Yale University Press
- Bruce Buchan (2012), **Changing Contours of Corruption in Western Political Thought**, in: **Corruption: Expanding the Focus**, ANU Press.
- Bruce Buchan and Lisa Hill (2014), **An intellectual History of political corruption**, Palgrave Macmillan.
- Carlo Alberto Brioschi (2017), **Corruption; A short history**, Brookings Institution Press.
- Harding, Robert. (1981), **Corruption and the moral boundaries of patronage in the Renaissance**. In G. F. Lytle & S. Orgel (Eds), *Patronage in the Renaissance* (pp. 47–64). Princeton: Princeton University Press.
- John Thomas Noonan (1984), **Bribes**, University of California Press.

Citation:

Jafari, M. (2022 & 2023), "Historical Developments of The Concept and Realm of Corruption in Ancient Times", **Criminal Law Research**, 13(26), pp. 33-55.DOI:10.22124/jol.2022.18396.2045

Copyright:

Copyright for this article is transferred by the author(s) to the journal, with first publication rights granted to *Criminal Law Research*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

تحولات تاریخی مفهوم و قلمرو فساد در دوران باستان*

مجتبی جعفری^۱

چکیده

هرگونه اقدام مؤثر و مفید برای مبارزه با فساد در هر کشوری در گرو اشراف همه جانبه بر این پدیده از جهات مختلف اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و حقوقی است. همچنین یک جنبه مهم مطالعه در این حوزه می‌تواند جنبه تاریخی قضیه باشد که تحولات تاریخی مفهوم و ماهیت پدیده فساد را بررسی کند. چنین مطالعه‌ای یکی از ابزارهای لازم برای تحقیق جامع در خصوص آثار فساد و چگونگی مبارزه با آن است. ما در این مقاله سعی کرده‌ایم صرفاً به گوشه‌ای از این جنبه تاریخی بپردازیم. روش تحقیق در این مقاله مبتنی بر تحلیل متون تاریخی است که در قالب آن به مفهوم‌شناسی مقوله فساد در گفتمان تاریخی پرداخته‌ایم. نتیجه این تحقیق آن است که فساد در طول تاریخ مفهوم واحدی نداشته است و در سیر تحولات تاریخی شاهد تحولات مهمی در معرفت‌شناسی فساد هستیم. مطالعه این تحولات بستر خوبی برای طراحی مدلی برای مبارزه با فساد به وجود خواهد آورد.

واژگان کلیدی: فساد، پیشکش، معرفت‌شناسی، تاریخ، عهد عتیق

۱. استادیار گروه حقوق دانشگاه سمنان، سمنان، ایران. (نویسنده مسئول) dr.mdjafari@semnan.ac.ir
* این مقاله با حمایت مالی بنیاد بین‌المللی الکساندر فون هومبولت در مؤسسه ماکس پلانک برای مطالعات جرم، امنیت و حقوق در فرایبورگ آلمان نوشته شده است.

مقدمه

امروزه مطالعه «فساد» به‌عنوان یک پدیده پیچیده و ملموس که آثار غیر قابل انکاری در همه حوزه‌های زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها به دنبال داشته است در همه کشورهای یک موضوع مهم و اساسی تلقی می‌شود. می‌توان گفت که پدیده فساد بیش و کم در همه کشورهای وجود دارد اما آنچه مهم است این است که اثر فساد در دنیای امروز نمی‌تواند محدود به همان کشوری باشد که از پدیده فساد رنج می‌برد. به همین دلیل است که نهادهای بین‌المللی با حمایت و اصرار کشورهای که درگیری کمتری با این پدیده دارند به دنبال آن هستند که اقدامات ملموس و مؤثری در همه کشورهای برای مبارزه با فساد صورت بگیرد. بدیهی است فساد^۱ موضوع جذابی در علوم اجتماعی است. گسترش علاقه به این موضوع چه در علم اقتصاد و چه در سایر شاخه‌های علوم اجتماعی با توجه به مقاله‌ها و کتاب‌های مختلفی که در این زمینه هر روز منتشر می‌شود آشکار است. در این میان، برخی از سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی نیز مبادرت به انتشار داده‌های نشانگر در مورد فساد نموده‌اند. به‌عنوان مثال، سازمان شفافیت بین‌المللی^۲ (TI) شاخص ادراک فساد در کشورهای مختلف را هر ساله منتشر می‌کند. چیزی که به وفور مورد استناد نویسندگان مختلف قرار می‌گیرد. گزارش‌های این نهاد بین‌المللی نشان می‌دهد که فساد یک پدیده شایعی در سراسر جهان است. به‌گونه‌ای که کشورهای زیادی درگیر آن هستند. اقتصادهای جذاب و رو به رشدی مثل چین و هند نیز متأثر از این پدیده هستند. مطالعات تجربی جدید نشان می‌دهد که فساد تأثیر منفی زیادی بر کارایی اقتصادی دارد (نظری‌نژاد و اسفندیاری فر، ۱۳۹۵: ۱۹۲). بانک جهانی در گزارش سال ۱۹۹۷ خود به صراحت اعلام کرد که فساد مانعی بزرگ و منحصر به فرد در برابر توسعه اقتصادی و اجتماعی است. با این همه، نکته مهمی که در اینجا باید بررسی شود آن است که تاکنون توجه کافی به مفهوم فساد و معنا و تعریف آن نشده است. ما در این مقاله بر آن هستیم که در یک رویکرد تاریخی مفهوم و قلمرو این پدیده را مورد بررسی قرار دهیم. البته پیش از ورود به این بحث لازم است نکاتی را مورد توجه قرار دهیم.

۱. فساد مصطلح در ادبیات موجود شامل فساد اخلاقی (Immorality)، فساد سیاسی (Political Corruption/Grand Corruption) و فساد مالی و اقتصادی (Financial and economic Corruption) است. منظور ما در این مقاله از فساد همان فساد مالی و اقتصادی است هر چند به‌خاطر ارتباط تنگاتنگ این نوع فساد با فساد سیاسی گاه این دو مفهوم در یک راستا به‌کار برده می‌شوند. در بستر تاریخی البته فساد مصطلح اغلب شامل همان مفهوم «رشوه‌خواری» است نه چیز بیشتری. با این همه، این محدودیت اصطلاحی را می‌توان با شرایط آن زمان که جوامع ساده‌تر بودند و امکان ارتکاب فسادهای گسترده امروزی عملاً وجود نداشت توجیه کرد.

2. International Transparency Organization

نخست اینکه باید توجه داشته باشیم که رفتار فساد^۱ یا همان رفتاری که به آن اطلاق «فساد»^۲ داده می‌شود امروزه بر پایه تحصیل ناروای مزایا و مادیات استوار است و به‌عنوان مسئله مهم اخلاقی مورد توجه قرار می‌گیرد. البته فساد با اشکال مختلف خود از زمان‌های دور و دوران‌های ابتدایی بشر همراه او بوده است و در روزگار کنونی نیز این پدیده رواج دارد و جلوه‌های متعددی از آن قابل مشاهده است. بنابراین، این مسئله یک پدیده همه‌گیر است که به لطف گسترش تجارت جهانی، تقویت گروه‌های مجرمانه سازمان یافته، گسترش کمک‌های بین‌المللی به کشورهای توسعه نیافته، اینترنت و دولت‌های دارای نظام دادرسی ضعیف تشدید شده است. اگرچه معتقدیم که فساد فقط در بخش عمومی و دولتی رخ نمی‌دهد و بخش خصوصی نیز مستعد وقوع فساد است، نقش دولت (یا بهتر است بگوییم نقش کارگزاران دولت) یکی از عوامل مهم شکل‌گیری فساد بخصوص در کشورهایی است که دولت‌های آنها ضعیف است^۳. فساد یک مشکل اصلی در کشورهای توسعه نیافته و یک مسئله مهم در کشورهایی است که در حال توسعه هستند. حتی کشورهای توسعه یافته نیز از آثار منفی فساد در دو دسته نخست کشورها بی‌نصیب نیستند ضمن اینکه به هر حال در همین کشورها نیز نمی‌توان ادعا کرد که فساد به کلی ریشه کن شده یا از نفس افتاده است. فساد در برخی از این کشورها تمام لایه‌های دولتی را در بر می‌گیرد و در برخی فقط بر بخش خصوصی اثر می‌گذارد. در برخی دیگر از کشورها هم‌زمان بخش‌های دولتی و خصوصی را درگیر می‌کند (Vorster, 2018:2). اما آنچه در همه جا مشترک است این است که فساد با لطمه‌های اقتصادی که به کشورها می‌زند تمام بنیان‌های اخلاقی جامعه را سست و دچار پوسیدگی می‌کند و بی‌اعتمادی مردم به نظام سیاسی و اقتصادی را به دنبال دارد (جعفری، ۱۳۹۵: ۱۳). در برخی از جوامع می‌توان گفت که فساد مستقیماً در فقر مردم سهیم است.

همچنین، به‌عنوان نکته دوم، توجه به این نکته مهم است که فساد دیگر برای همگان واژه‌ای شناخته شده است. نه فقط بخاطر اینکه روزانه اخبار متعددی در مورد آن از اطرافیان و رسانه‌ها می‌شنویم. بلکه همچنین به این دلیل که این مفهوم دیگر یک واژه علمی مربوط به یک شاخه خاصی از علم مثل اقتصاد یا حقوق یا سیاست نیست و از این پس باید آن را یک واژه عمومی که در محاورات روزمره افراد جامعه بسیار مورد استفاده قرار می‌گیرد به حساب آورد. از این نگاه، فساد یک واژه روزمره است. مثل واژه‌هایی از قبیل خوردن، خوابیدن، رفتن، آمدن، کار کردن، اتومبیل،

1. Corrupt behaviour

2. Corruption

۳. به‌عنوان مثال، در آفریقا چنین است. زیرا در این قاره اصل بر این است که یک دولت ضعیف است مگر آنکه خلاف آن ثابت شود.

خانه، تلفن و ... این مسئله خیلی مهم است و باید در مورد آن بیشتر گفت و نوشت. حتی واژه‌هایی مثل جرم و سرقت و جاسوسی در عالم حقوق یا تورم و رکود در علم اقتصاد یا امنیت و صلح در علوم سیاسی همچنان واژه‌هایی علمی محسوب می‌شوند و هیچکس نمی‌تواند ادعا کند که این کلمات دیگر بار علمی سابق را نداشته یا تبدیل به واژه‌های عمومی شده‌اند. پس سؤال این است که چرا در مورد «فساد» این رویداد رخ داده است؟ حقیقت این است که گسترش روزافزون این پدیده در جوامع کنونی در کنار شعارهای فراوان اصحاب سیاست در خصوص مبارزه با آن فساد را به یک واژه رایج و مأنوس در بین مردم تبدیل کرده است. در حالی که برای به کار بردن واژه‌هایی مثل «جرم» توسط افراد عادی جامعه نیازمند آن هستیم که آن فرد حداقل‌هایی از علم حقوق و اصطلاح «جرم» را بشناسد اما این دغدغه در مورد به کار بردن واژه «فساد» دیده نمی‌شود. دلیل آن کاملاً روشن است. با توجه به استفاده‌های مکرر از این اصطلاح در بین اصحاب رسانه و سیاست دیگر این کلمه با تمام ابعاد و نمونه‌ها و مصادیقش مورد شناخت تک‌تک افراد جامعه قرار گرفته است و دیگر لازم نیست برای صحبت کردن در مورد این پدیده حداقل‌هایی از علم حقوق، اقتصاد یا سیاست را بلد باشیم.

با این همه، شناخت عوامانه در مورد «فساد» به هیچ وجه مکفی از بررسی علمی و بنیادین این پدیده نیست. بخصوص در مورد چرایی و نحوه مواجهه با این پدیده نمی‌توان بدون تحقیق و مطالعه عمل نمود. چرا که مبارزه با فساد مقوله دیگری است که نمی‌توان آن را به افکار عمومی و دیدگاه‌های عوام گره زد. اصولاً اینکه فساد به معنای دقیق کلمه یعنی چه؟ ماهیت آن چیست و چه تحولاتی را پشت سر گذاشته است؟ قلمرو این پدیده در طول تاریخ چه تغییراتی کرده است؟ و ده‌ها پرسش دیگر سؤالاتی هستند که صرفاً در یک رویکرد علمی به پدیده فساد می‌توانند پاسخ قانع‌کننده‌ای بیابند. فرض ما این است که هم مفهوم و هم ماهیت و هم قلمرو فساد در طول تاریخ دوران باستان در حال تغییر و تحول بوده است. بدین ترتیب، می‌توان گفت که مسئله فساد امروزه یکی از موضوعات مهم و مورد بحث جدی نه فقط در میان افکار و حوزه‌های عمومی بلکه همچنین در میان آموزه‌های آکادمیک است. شناخت ماهیت و مفهوم تاریخی این پدیده بخشی از همان آموزه‌های علمی در این خصوص است. هدف ما از نوشتن این مقاله آن است که خواننده شناخت جامعی از مفهوم و تحول تاریخی فساد داشته باشد و بداند که در یک سیر تاریخی چه تحولاتی در مفهوم و قلمرو فساد و نحوه مواجهه با آن رخ داده است. این دانش می‌تواند ابزار مفیدی در دست خواننده باشد تا به وسیله آن به یک شناخت کامل و واقعی از مفهوم و قلمرو فساد در دوره کنونی برسد و با تیزبینی ادعاهای مبارزه با فساد را با واقعیت‌ها تطبیق دهد. برای این منظور مقاله حاضر را در دو قسمت شامل بررسی ماهیت فساد در بستر تاریخی (گفتار نخست) و مفهوم‌شناسی فساد

در بستر تاریخی (گفتار دوم) نوشته‌ایم. منظور از ماهیت ارزش‌گذاری رفتارهایی است که در بستر تاریخی با عنوان فساد مورد توجه قرار گرفته‌اند. در این قالب ضمن پرداختن به واقعیت عینی رفتارهای فسادگونه سعی شده است قضاوت‌های ارزشی در مورد این رفتارها را نیز در طول تاریخ در نگاه خود منعکس نماییم. با شناخت ماهیت فساد و بر اساس معیارهای ارزش‌گذاری در سیر تاریخی می‌توانیم مفهوم فساد را نیز در طول تاریخ مورد مطالعه قرار دهیم که موضوع گفتار دوم خواهد بود. روش تحقیق ما مطالعه تحلیلی متون تاریخی است. این متون عمدتاً به زبان لاتین نوشته شده‌اند و در میان ادبیات فارسی منبع کافی که مناسب این نوع تحقیق باشد وجود ندارد. هرچند به‌طور کلی در موضوع فساد تحقیق بنیادینی در زبان فارسی صورت نگرفته است و نیاز به پژوهش بیشتر در این زمینه احساس می‌شود.

۱. تحلیل تاریخی ماهیت فساد

از لحاظ تاریخی چند مطلب درباره فساد قابل تأمل است. اول اینکه، فساد همواره در طول تاریخ وجود داشته است. دوم اینکه، تعریف فساد در طول زمان متحول شده است. به عبارت دیگر، آنچه در دوران باستان فساد تلقی می‌شد چه بسا خیلی متفاوت از مفهوم فساد در زمان‌های بعد یا زمان‌های نزدیک به دوره کنونی بوده است. سوم اینکه، در گذشته‌های دور فساد امر مذمومی به حساب نمی‌آمد بلکه برعکس، فساد یک ارزش بود و عدم فراهم کردن زمینه فساد توسط مردم یا مقامات حکومتی و قضایی نوعی انحراف و رفتاری قابل سرزنش شمرده می‌شد. البته امروزه هم دیدگاه‌هایی وجود دارد که بر مبنای آنها فساد خیلی هم چیز بدی نیست و وجود مقداری فساد برای توسعه اقتصادی لازم و ضروری است اما به‌طور کلی مبنای این نگرش‌ها با یکدیگر تفاوت عمده‌ای دارند. چهارم اینکه، در گذشته فساد کمتر در ارتباط با قدرت سیاسی مورد توجه قرار می‌گرفت و بیشتر در ارتباط بین افراد با یکدیگر یا خدای خود یا در بالاترین درجه در ارتباط بین افراد با دستگاه قضایی این بحث مطرح می‌شد اما امروزه تقریباً برعکس، عمده بحث‌های فساد در ارتباط با قدرت سیاسی شکل می‌گیرد و یکی از مهم‌ترین دغدغه‌های مردم و انسان‌های خیرخواه پاک کردن لکه فساد از دامن قدرت است و بیشترین ضرر فساد هم از ناحیه ارتباط آن با مراکز قدرت و سیاست متوجه مردم و کشورها شده است. لذا یک تفاوت معرفت‌شناسانه دیگری هم در بحث فساد در طول زمان شکل گرفته است. ما این موضوعات را در ذیل دو عنوان کلی در ادامه بررسی خواهیم کرد. در ذیل عنوان یکم معرفت‌شناسی فساد در باستان را مورد مطالعه قرار می‌دهیم که در قالب آن تقریباً سه موضوع نخست از موضوعات چهارگانه‌ای که در بالا به آنها اشاره کردیم را بررسی می‌کنیم و در ذیل عنوان دوم نیز تحول معرفت‌شناسانه فساد در باستان را

از نظر خواهیم گذراند و در قالب آن سعی خواهیم کرد ارتباط بین فساد و سیاست را به نحو مقتضی ترسیم کنیم.

۱.۱. معرفت شناسی فساد در دوران باستان

چاناکیا^۱، اندیشمند هندی معاصر ارسطو، معتقد است که دولت مردان می‌بایست از هر وسیله‌ای برای رسیدن به اهداف خود استفاده کنند. قوانین سخت‌گیرانه، لاقبل در عمل، فقط در مورد شهروندان اجرا می‌شود نه حاکمان. این عقیده همان دیدگاه ماکیاوولی در مورد حکمرانان است که با وجود فاصله زمانی به نسبت زیاد بین این دو متفکر و با وجود زمینه‌های تاریخی متفاوتی که این دو در آن به طرح دیدگاه‌ها پرداخته‌اند، آنها را در یک جبهه قرار می‌دهد. در میان ادعاهای چاناکیا، مشهورترین مورد مربوط به عدم امکان اثبات بی‌صدقتی حاکم در امور مالی می‌باشد. به عبارت دیگر، نمی‌توان ثابت کرد که حاکم یا مأمور دولتی تخلف مالی (همان فساد) را مرتکب شده است. او می‌گوید «درست همان‌گونه که از بیرون آب نمی‌توان فهمید که آیا ماهی درون آب از آن آب خورد یا خیر، در مورد حاکمان و مأموران دولتی هم نمی‌توان به راحتی اثبات کرد که آنها اموال عمومی را خوردند» (Shamasastri, 2020: II). به نظر می‌رسد که او در رساله «ارته شاستره»^۲ اصل فساد مأموران و حاکمان را می‌پذیرد اما در مورد امکان اثبات آن ناامیدانه صحبت می‌کند تا جایی که حتی نوعی تطهیر و عادی جلوه دادن عمل حاکمان و مأموران را از میان کلمات او می‌توان یافت. آنجا که می‌گوید «درست همان‌گونه که غیر ممکن است که ذره‌ای عسل یا سم موجود در نوک زبان را نجشید، غیر ممکن است که خدمتکار دولت بخشی از دارایی‌های حاکم را که در دسترس او قرار دارد نخورد (مگر خیلی مهم است!؟)» (Shamasastri, 2020: II)

لذا به نظر می‌رسد در دوران باستان^۳ نیز فساد با درجه بالا^۱ به اندازه امروز رواج داشت اما محکوم نبود. در تفکر باستانی اساساً یک عمل مذهبی مثل «قربانی کردن» با همه تفاوت‌ها و

1. Chanakya

اندیشمند هندی و مؤلف کتاب «ارته شاستره - Arthashastra» که حدود ۳۵۰ سال پیش از میلاد زاده شد و ۷۵ سال زندگی کرد. بسیاری از اصحاب خرد و اندیشه کتاب ارته شاستره او را با شهریار ماکیاوولی مقایسه می‌کنند چرا که مواضع و دیدگاه‌های آن دو در موارد بسیاری شبیه هم هستند.

۲. این واژه در زبان سانسکریت به معنای رفاه‌شناسی است. رساله مزبور در باب حکومت‌داری، اقتصاد و راهبرد نظامی نگاشته شده است.

۳. لازم به توضیح است که مفهوم باستان در نوشته‌های مختلف ممکن است متفاوت باشد. به‌طور کلی هر دوره زمانی پیش از عصر حاضر را به نوعی ممکن است دوران باستان در نظر بگیرند. با این همه، عمدتاً به محدوده زمانی ۳۰۰۰ سال قبل از میلاد تا ۵۰۰ سال بعد از آن دوران باستان می‌گویند. منظور ما از دوران باستان در این مقاله اغلب همان

اختلاف‌هایی که ممکن است در شیوه اجرا و آیین‌های مربوط به آن وجود داشته باشد، یک بده‌بستان و شاید زمینه‌ای برای فساد است. پیام ارباب معابد و بزرگان مذاهب در آن دوران این بوده است که خداوند (خدایان) بیشتر عنایت‌ها و توجهات خود را نصیب ثروتمندان می‌کنند تا فقرا. به همین دلیل، در دوران باستان می‌بینیم قضات و حاکمان بیشترین توجه و محبت خود را متوجه کسانی می‌کردند که با چاپلوسی مبالغه‌زیادی را صرف پیشکشی و قربانی کردن برای پیشگاه حکومت یا عدالت می‌نمودند. این معامله الطاف و مبنای ضروری این رابطه نه تنها به راحتی پذیرفته شده بود بلکه حتی حالت رسمی به خود گرفته بود و به نوعی می‌توان گفت که یک ارزش محسوب می‌شد. البته در سال یوبیل^۲ همه بدهی‌ها بخشیده می‌شد و همه قراردادهای هم منحل اعلام می‌گشت. با این همه، این تشبیه و تناظر تا حدودی ما را از واقعیت دور خواهد کرد. زیرا «قربانی کردن»^۳، «پیشکش»^۴ و «فساد» مفاهیمی هستند که باید از هم تفکیک شوند. بخصوص در یک دنیای تاریخی و نمادینی که از جهت کدهای رفتاری و آداب و رسوم کاملاً متفاوت از دنیای ما هستند. حمورابی، یکی از مشهورترین قانون‌گذاران باستان، نوشته است که اگر قاضی حکم خود را در دعوی بشری تغییر داد فوراً برکنار شود (کرمی، ۱۳۸۰: ۱۱۴).

هیچ مدرکی وجود ندارد که بتوان ثابت کرد که این حکم مقرر در قانون حمورابی یک واکنش مصلحانه و مربوط به مواردی بوده است که پولی به‌عنوان رشوه برای تغییر رأی قاضی رد و بدل شده است. بنابراین، به هیچ عنوان، نمی‌توان گفت این اقدام تدبیری برای پیشگیری از فساد قضات بوده است. در عوض، ممکن است این مجازات در مواردی هم که حکمی بلااجرا مانده یا قاضی باوجود گرفتن هدیه از ایفای نقش مورد انتظار در پرونده خودداری کرده باشد نیز به موقع اجرا گذاشته شده باشد. در حقیقت، در دوران باستان نه تنها رسم هدیه دادن به‌طور گسترده‌ای وجود داشت، بلکه نوعی محکومیت و تخطئه هر نوع رد هدیه از سوی قضات یا عدم پیشنهاد هدیه از

دوران پیش از میلاد است که از گذشته‌های دور تا زمان‌های نزدیک‌تر به میلاد مسیح را در بر گرفته است اما در برهه‌ای به تحولات بعد از میلاد نیز اشاره کرده‌ایم. برای مطالعه تفصیلی در مورد تاریخ باستان سرزمین‌های مهم ایران، مصر، سوریه، یونان و روم و ... رک: حسن پیرنیا، (۱۳۹۱) ایران باستان، سه جلد، تهران: مؤسسه انتشارات نگاه.

1. Greasing the Wheels

- این اصطلاح به معنای گریس‌کاری چرخ‌ها است که در واقع کنایه از درجه بالای فساد است.

۲. سال یوبیل سال پایانی هفتمین دوره سیکل‌های هفت ساله کشاورزی است که در تورات برای یهودیان در ارض مقدس اعلام شده است و هم‌اکنون نیز در اسرائیل مدرن رعایت می‌شود. در این سال، اسیران و بردگان آزاد می‌شوند، بدهی‌ها بخشوده می‌شود و بخشش خداوند خود را نشان می‌دهد.

3. Sacrifice

4. Favor

سوی طرفین دعوا یا عدم انجام کار خواسته شده در ازای رشوه‌ای که پرداخته شده است احساس می‌شد. به این داستان توجه کنید

«در بین‌النهرین باستان، جیمیل نینورتا، مردی فقیر اما آزاد و شهروند نیپور در تلاش برای بهبود وضعیت خود بود. تنها دارایی او یک بز بود. او بز را با دست خود برداشته و به محل زندگی حاکم شهر آورد. اما در آنجا دربانان او را معطل کرده و خواستند که صبر کند و منتظر بماند. وقتی حاکم شنید که آن مرد چیزی برای هدیه دادن با خود آورده است بر بردگان خشمگین شد. او گفت که این شهروند نیپور باید فوراً پذیرفته شود. او برای جیمیل نینورتا پیغامی فرستاد و از او پرسید که «مشکل شما چیست که برای من هدیه آورده‌اید؟». آن مرد فقیر پاسخ داد که هیچ مشکلی نیست جز اینکه به حاکم سلام کرده و برای او دعای خیر کنم و بز را به او پیشکش کنم! حاکم دستور داد که جشنی را برای قدردانی از آن مرد فقیر برگزار کنند. اما وقتی جشن برگزار گردید، جیمیل نینورتا پاداشی جز یک تکه استخوان و الیاف بز و مقداری آبجو فاسد دریافت نکرد. او وقتی نسبت به چنین رفتاری اعتراض کرد به دستور حاکم مورد ضرب و شتم قرار گرفت. بدین ترتیب دلشکسته از عمارت حاکم بازگشت اما وعده انتقام داد. بعدها جیمیل نینورتا به ملاقات پادشاه کشورش رفته و در ازای یک روز استفاده از ارابه سلطنتی به او مینای زرین پیشکش کرد. پادشاه بدون هیچ چون و چرایی فوراً پیشنهاد آن مرد را پذیرفت. جیمیل نینورتا سوار بر ارابه به نیپور بازگشت و حاکم او را به‌عنوان مقام عالی سلطنتی به عمارت خود راه داد. او بعد از جلوس در جایگاه حاکم مخفیانه صندوقچه‌ای را که با خود آورده بود باز کرده و ادعا نمود که طلایی که در آن بوده است گم شده است. او صراحتاً حاکم را مقصر این سرقت معرفی کرده و بخاطر آن سه ضربه شلاق به او زد. حاکم نیز در نهایت با اهدای دو مینای زرین رضایت او را جلب کرد!» (Gurney, 1956: 145-162).

این داستان توسط جان توماس نونان، یکی از معدود نویسندگانی که سعی کرده است موضوع فساد سیاسی را در قرون گذشته به‌صورت دقیق و تاریخی بررسی کند، در کتابی تحت‌عنوان «رشوه»^۱ نیز مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته است. در واقع، نویسنده تلاش کرده است مسئله رشوه (در حدود ۱۵۰۰ سال قبل از میلاد) را با نگاه تیز بین خود مورد مطالعه قرار دهد. او در تحلیل این داستان به خوبی نشان می‌دهد که چگونه در میان مردمان قدیم بین‌النهرین قانون جبران متقابل^۲ (به‌عنوان قانون طبیعی بده بستان) به خوبی جا افتاده بود و محترم شمرده می‌شد طوری که هرگونه سرگردانی یا رویگردانی از مسیر تعریف شده مجازات به همراه داشت. در واقع،

1. Bribes

2. Rule of Reciprocity

آنچه که سوء رفتار محسوب می‌شد نفس هدیه دادن و هدیه گرفتن نبود بلکه زیر پا گذاشتن منطق داد و ستد بود. یعنی عدم ارائه کالایی که ارزش آن با ارزش چیزی که گرفته شده است برابری کند! (Noonan, 1984: 4-6). نونان اظهار می‌دارد که گناه واقعی در زمان مذکور نفس عمل فساد نیست بلکه آن چیزی است که در ادامه فساد رخ می‌دهد عهدشکنی در جامعه‌ای که وفای به عهد به‌عنوان یک منش الهی شناخته می‌شود (Noonan, 1984: 9-10). او در این ارتباط به قطعه‌ای از یک سروده خطاب به خدای خورشید «وتو»^۱، که امروزه در کتابخانه آشوربانی پال در نینوا نگهداری می‌شود، اشاره کرده است که می‌گوید: «گفتار آشکار تو قابل تغییر نیست» (Noonan, 1984: 10). به عقیده نونان، هرچند مترجمین و مفسرین قانون نامه حمورابی در ترجمه قسمتی از این قانون از اصطلاح «قاضی فاسد»^۲ استفاده کرده‌اند، حقیقت این است که با توجه به استفاده حمورابی از واژه «ταυτο» در این بخش که به معنای دادن چیزی کم‌ارزش در برابر چیزی با ارزش‌تر است باید گفت که مراد مقنن مبارزه با فساد قاضی نبوده بلکه تکیه بحث در این قسمت روی عدم تعادل بین داده‌ها و ستانده‌ها بوده است که استفاده از واژه «ταυτο» هم با این هدف صورت گرفته است (Noonan, 1984: 9). بنابراین اگرچه پیشکش و فساد لازم و ملزوم هم هستند، در آن زمان فساد بما هو فساد مذموم نبود و برای محکومیت عمومی فساد تقریباً می‌بایست تا آغاز دوره مدرن صبر می‌کردیم. هرچند که همواره عمل مبادله و بده بستان به‌عنوان یک عرف ثابت در همه زمان‌ها تا به امروز برقرار بوده است.

بنابراین می‌بینیم که در متون قدیمی گویا یک مرز باریکی بین فساد، پیشکش و قربانی کردن وجود داشته است و تشخیص بین آنها نیازمند یک تأمل و تدبیر جدی است. زیرا اولاً طبیعی است که باید بین آداب و رسوم (عرف)^۳ و عادت‌ها^۴ تمایز قائل شویم، هرچند که شاید تفاوت بین آن دو آنقدر ظریف و دقیق باشد که به راحتی قابل درک نباشد. به‌عنوان مثال، بخش قابل توجهی از درآمد صنف کشیشان در عهد باستان بی‌تردید از پیشکش‌ها بوده است^۵. از قرار معلوم، هنگام ملاقات با پیامبران نیز نمی‌شد دست خالی بود^۶. این یک عرف بود و نه آن پیامبر و نه کسی که پیشکشی به

1 . Shamash

2 . The corrupt Judge

3 . Customs

4 . Usages

۵. «شیلوه»، به هنگام انجام مراسم قربانی کردن، راهبان حق داشتند با قلاب سه دندان هر چه که از گوشت نصیبشان

می‌شود را برای خود بردارند. این‌ها همه مطابق با آداب و رسوم محلی بوده و منعی نداشتن در عبادت‌گاه باستانی

۶. به همین دلیل است که طالوت از نزدیک شدن به سموئیل برای گرفتن راهنمایی خودداری می‌کند و در پاسخ به

پیش خدمت خود که به او توصیه می‌کند که نزد سموئیل برود می‌گوید: «اما ببین، اگر ما نزد او برویم با خود چه

او می داد به دنبال بده‌بستان نبودند. در سفر پیدایش، یعقوب از پیشنهاد معامله با خدا دریغ نمی‌ورزد و یک نوع قرارداد جسورانه‌ای با خدا منعقد می‌کند: «اگر تو با من باشی و از من در راهی که می‌روم محافظت نمایی، به من خوراک و لباس بدهی و من به سلامتی دوباره به خانه پدرم بازگردم، در این صورت تو خدای من خواهی بود و این ستون یادبودی که در اینجا بنا می‌نهم خانه خدا خواهد بود و مطمئناً از تمام آنچه که به من داده ای یک دهم به خود تو خواهیم داد...» (سفر پیدایش، فصل ۲۵). هیچکس نمی‌تواند ادعا کند که یعقوب به دنبال بده‌بستان با خدای خود بوده است.^۱ به طور کلی، اصل مبادله و جبران متقابل بین انسان‌ها با خدایشان هنوز هم بخش اعظمی از کتب مقدس را فرا گرفته است.^۲ به نظر می‌رسد که جامعه خاورمیانه باستان، همانطور که در عهد عتیق منعکس شده است، از این اصل آگاه بوده است. به هر حال، آنچه که عرف یا آداب و رسوم باشد که اساساً پذیرفته است و هیچ بحثی در آن نیست.

ثانیاً، اگر عادت به دادن چیزی و گرفتن چیز دیگر مشاهده شود در این صورت در همان چارچوب قانون عمل متقابل که در عهد عتیق وجود داشت باید دید که آیا فساد رخ داده است یا خیر. گفتیم زمانی فساد است که بین داده‌ها و ستانده‌ها نابرابری باشد و الا اصل قضیه قابل مؤاخذه نیست. به همین دلیل، تصادفی نیست که دلیله، که فلسطینی‌ها به او رشوه دادند تا راز قدرت شمشون را به دست آورد، به‌عنوان یک چهره منفی شناخته نمی‌شود بلکه بیشتر به‌عنوان یک زن سیاست و ماهر شناخته می‌شود. زیرا آنچه انجام داده بود با آنچه به دست آورده بود برابری می‌کرد و به اصطلاح جبران متقابل به خوبی صورت گرفته بود. البته عهد عتیق از ایده فساد به‌عنوان یک سیستم دفاع نمی‌کند. از جمله دستورالعمل‌هایی که خداوند به موسی می‌دهد این است: «و شما هیچ هدایایی را نخواهید گرفت؛ زیرا هدیه خردمندان را کور می‌کند و سخنان صالحین را منحرف می‌گرداند» (Exodus 23:8).

ببریم؟ نان که در کشتی ما مصرف می‌شود و چیزی برای عرضه به این مرد خدا نداریم. ما چه داریم؟». اینجاست که آن پیش خدمت به طالوت اطمینان می‌دهد که چیزی دارند و یک چهارم نقره‌ای را که همراه خود بود را به طالوت می‌دهد تا وی آن را به سموئیل پیشکش کند.

۱. حتی در قوانین فعلی نیز بسیار مشاهده می‌شود که قانون‌گذار به شرط همکاری متهم با دستگاه قضایی و معرفی همدستان و ... به او وعده تخفیف مجازات یا رهایی از آن را داده است. به‌عنوان مثال، ماده ۳۸ قانون مجازات اسلامی این رویکرد را در نظر داشته است.

۲. به‌عنوان مثال آیه شریفه «من یتق الله يجعل له مخرجاً و یرزقه من حیث یرزقه» به این معنی است که اگر کسی تقوای الهی در پیش بگیرد خداوند نیز آن را از طریق کمک به وی در رهایی از گرفتاری‌ها و روزی دادن به صورت خارق‌العاده جبران می‌کند.

با این همه، همه چیز در عهد جدید تغییر می‌کند و منطق آزادی در ارائه پیشکش یا حداقل روشی متفاوت در سنجش «ارزش‌ها» به وجود می‌آید: خداوند هدیه را از کسی که ناشایست است قبول نمی‌کند بلکه فقط از کسی که او را عادل می‌داند می‌پذیرد.^۱ این ایده به معنای آن است که دیگر قانون جبران متقابل رنگ می‌بازد و به جای شکل قضیه محتوای آن دارای اهمیت می‌شود. در واقع، در هر بده بستانی این سؤال مطرح می‌شود که چه کسی و به چه منظوری پیشکش آورده است؟ اگر نیت‌ها درست و قلب‌ها سلیم باشند پیشکش مقبول می‌افتد و از نظر جامعه نیز رفتار ناپسندی رخ نداده است. اما اگر نیت شیطانی در قلب‌های ناپاک رخنه کرده و به دنبال بده‌بستان باشد نه آن پیشکش پذیرفته است و نه جامعه می‌پذیرد که چنین بده بستانی صورت بگیرد. جا دارد در اینجا به یکی از مشهورترین داستان‌های اخلاقی عیسی اشاره کنیم: داستان بیوه بیچاره و پیشکش تیره‌بختانه او به خزانه معبد! این پیشکش به راحتی پذیرفته می‌شود. در عین حال، رفتار شمعون مجوس که بعد از گرویدن به دین مسیح با سخاوتمندی تمام سعی کرده بود برای بده‌دست آوردن اختیارات روح القدس پول زیادی را پرداخت کند مورد نکوهش قرار می‌گیرد.^۲ وانگهی، ما نمی‌توانیم فراموش کنیم که در قلب تاریخ کلیسا یک مورد بسیار مهم از پیشکش پول زیاد وجود دارد و آن فساد یهودا اسخریوطی، یکی از دوازده حواریون عیسی مسیح، است که با گرفتن سی سکه نقره مراد خود (عیسی) را به یهودیان فروخت و آنها عیسی را دستگیر کرده و به صلیب کشیدند. این خیانت در باور مسیحیان چنان بزرگ است که معتقدند یهودا هرگز رستگار نخواهد شد. البته این فقط یک اشاره تاریخی است و الا بررسی ارتباط بین فساد و خیانت فقط ما را از موضوع اصلی یعنی ارتباط بین فساد و سیاست دور می‌سازد.

۱. ۲. تحول معرفت‌شناسانه فساد در دوران باستان

برای نخستین بار در امپراطوری یونان باستان شاهد آن هستیم که ارتباط بین فساد و قدرت سیاسی و اقتصادی شکل می‌گیرد و با این دگرگونی تحولی بزرگ در معرفت‌شناسی فساد آغاز می‌شود. فوران رسوایی هارپالوس در حدود ۳۲۴ سال قبل از میلاد مسیح نقطه‌عطف این تحول

۱. انما یتقبل الله من المتقین (المائده- آیه ۲۷)

۲. هنگامی که شمعون دید که پیترو جان از اورشلیم آمده‌اند تا تعدادی از گروندگان جدید به دین مسیح از جمله خود او را غسل تعمید دهند، مشاهده کرد که دست آنها ظاهراً دست روح القدس است. به آنها پیشنهاد داد که پولی می‌دهد تا او هم صاحب چنین قدرتی شود که دست او دست روح القدس دیده شود. این سخنان باعث اتهام‌های سنگین به او از سوی پیترو و افراد دیگر شد. این داستان در واقع منشاء مفهوم سیمونی یا همان خرید و فروش مقام و منصب کلیسا، می‌باشد که اصطلاحاً نسخه کلیسای فساد محسوب می‌شود و تا قرن‌ها کلیسا لاقفل در زبان به محکومیت آن ادامه داد. در حالی که عمدتاً آن را تحمل کرده بود تا زمانی که این عمل باعث خشم مارتین لوتر شد.

است.^۱ البته نه به این معنی که پیش از این تاریخ خبری از فساد سیاسی و اقتصادی نبود. قطعاً این نوع مفاسد هم در کنار مفاسدی که ذکر رفت وجود داشت اما معرفت‌شناسی جدید سعی می‌کرد ارتباط بین فساد و مقوله‌های کم ارزشی مثل قربانی دادن و پیشکش را کنار گذاشته و وارد بحث‌های مهم‌تری مثل قدرت سیاسی و اقتصادی و زمینه‌هایی که این قدرت برای شکل‌گیری فساد ایجاد می‌کند شود. افلاطون در رساله جمهور می‌نویسد که هرگز نباید اجازه داد نظامیان حکومت با پول سر و کار داشته باشند: «نباید آنها به تنهایی و به دور از چشم مردم کنترل طلا و نقره را در دست داشته یا حتی آن را لمس کنند یا با آنها در زیر یک سقف بمانند یا آنها را به عنوان جواهرات به تن کنند یا حتی از جام‌های طلا و نقره چیزی بنوشند. در این صورت آنها خود ایمن خواهند بود و می‌توانند شهر را نیز در امان حفظ کنند» (Plato, 110:2003).

به نظر می‌رسد ارسطو اوج فساد را در حکومت‌های استبدادی می‌داند و با تبیین ماهیت حکومت مستبد به دنبال راهی برای خلاص شدن از شر فساد است. او در اخلاق نیکوماخوس فرد مستبد را کسی می‌داند که به دنبال منافع خود در چارچوب نظام ظالمانه، الیگارش و عوام فریب است. وی در عین حال می‌گوید که یک انسان شایسته به یک معنی باید «خودخواه» باشد، زیرا این تنها راهی است که او می‌تواند هم به خود و هم به جامعه خدمت کند. حکومت استبدادی، در نگاه ارسطو، سعی می‌کند با مشغول کردن شهروندان به امور و دغدغه‌های شخصی خود آنها را از نظر سیاسی خلع سلاح کرده و با خیال راحت به منافع و مفاسد خود بپردازد: یک مستبد ستمگر از محرک‌های اقتصادی برای غیر سیاسی کردن اتباع خود سود می‌جوید. جباران عشق به ثروت را در مردم شعله‌ور می‌سازند تا آنان در امور شخصی خود غوطه‌ور گردند و به این ترتیب دیگر فرصت یا تمایلی به حضور در عرصه مسائل عمومی نداشته باشند (بوشه، ۱۳۷۴: ۳۲). ارسطو از سوی دیگر معتقد است که گاه ممکن است حکومت‌های استبدادی اتباع خویش را «فقیر نگهدارند» تا آنان مجبور شوند چنان سخت مشغول کار گردند که از دسیسه‌چینی باز مانده (بوشه، ۱۳۷۴: ۳۲). اینجاست که انسان خودخواه قادر است حصارهایی که حکومت مستبد به‌ویژه برای به بند کشیدن او کشیده است را کنار زده و خود را آزاد کند تا به همه خواسته‌های مادی و معنوی خویش برسد.

۱. هارپالوس دوست دوران کودکی اسکندر مقدونی و سررشته دار نظامی او بود. هنگامی که خزانه‌دار اصلی امپراتوری اسکندر در بابل بود مبالغ کلانی اختلاس کرد و در ۳۲۵ پ م به آتن پناهنده شد. دموستنس، خطیب آتنی، با ورود او به آتن مخالفت کرد، اما هارپالوس بدون سربازانش وارد شد و کوشید با رشوه، سیاستمداران آتنی را به حمایت از خود در برابر اسکندر تشویق کند، اما دموستنس پیشنهاد کرد که او را زندانی کنند و تمام خزانه او زیر نظر دموستنس و سایرین در قلعه گذاشته شود تا در صورت مراجعه به افسران اسکندر، داده شود. اما هارپالوس با نیمی از پول‌ها گریخت و از این رو دموستنس به رشوه‌گیری برای کمک به فرار هارپالوس متهم و زندانی شد. هارپالوس نیز به کرت پناهنده شد و همان جا به قتل رسید.

طبیعتاً راهی که چنین انسانی خواهد پیمود مسیری را نیز برای تحرک و جنب و جوش دیگران خواهد گشود و باید گفت این همان نکته مثبتی است که ارسطو در مورد خودخواهی بیان کرده است.

فلسفه سیاسی غرب که با اندیشه‌های افلاطون و شاگردان او در حمایت از پیوند نزدیک اخلاق و سیاست و لغو مالکیت خصوصی - به‌عنوان منشأ غیر قابل انکار فساد - آغاز گشت، همواره غریزه استبدادی قدرت را تئوریزه کرده است: گرایش طبیعی انسان به استفاده از هر نوع قدرتی که در اختیار اوست برای رسیدن به منافع بیشتر. تراسیماخوس، اندیشمند و سخنوری که حدود ۵ قرن پیش از میلاد می‌زیست، در قسمتی از کتاب جمهور افلاطون به‌عنوان یکی از شخصیت‌های اصلی گفتگو انتخاب شده است. او می‌گوید: به اعتقاد من عدالت چیزی نیست جز منافع طرف قوی‌تر (بوشه، ۱۳۷۴: ۳۲). به دیگر سخن، نمی‌توان عدالت را از مجرای احترام به قوانینی که برای نظم جامعه تصویب شده‌اند جستجو کرد. زیرا عدالت به مقتضای نیاز قانون‌گذار در هر زمانی می‌تواند باز تعریف شود. حکمرانان می‌توانند قوانینی را که منافعشان را تأمین کند هر زمان به تصویب برسانند^۱. با وجود این، افلاطون یک راه حل ممکن برای اصلاح وضعیت فساد و بی‌عدالتی حاکم بر سیاست را فلسفه می‌داند: یا آنها که فلسفه واقعی را فرا گرفته‌اند قدرت حاکمه را در دست بگیرند و یا صاحبان قدرت و حاکمیت یک فیلسوف واقعی شوند^۲. زیرا فیلسوف طبق تعریف باید کسی باشد که خوب تشخیص می‌دهد و بیش از مسائل مادی مثل ثروت به مسائل اخلاقی بها می‌دهد (Brioschi, 2017: 33). در داستان‌های یونانی بسیار مشاهده می‌شود که مسئله فساد و ارتباط آن با ثروت مکرراً مورد بحث قرار گرفته است. در مورد ارتباط بین ثروت و حاکمیت هم که تردیدی وجود ندارد. بنابراین، ناخواسته یک رابطه منطقی بین حاکمیت و فساد شکل می‌گیرد. افلاطون راه گریز از فساد در حاکمیت را این می‌داند که حاکم به فلسفه و اخلاق بپردازد و بدین سان خود را از آفت‌های قدرت به دور نگهدارد.

۱. در واقع، این گفتگو قصه دیدگاه‌های تحول یافته افلاطون در مورد سیاست را بیان می‌کند. افلاطون در ابتدا شیفته سیاست بود و فقط در پی آن بود که در عالم سیاست نقش یک اخلاق‌گرا را ایفا کند. اما ماجرای دستگیری و محاکمه سقراط نقطه عطفی در دیدگاه‌های او راجع به سیاست شد. او ابتدا به سیاست بدبین گشت و آنگاه در ادامه با اعدام شدن سقراط اساساً سیاست را امر مسخره‌ای تلقی کرد. بعدها هرچه تلاش کرد که دوباره با سیاست آشتی کرده و انس پیدا کند نتوانست زیرا هرچه بیشتر بررسی می‌کرد بیشتر متوجه می‌شد که جوامع دچار حکومت‌های ناشایست هستند. به اعتقاد افلاطون قوانین در کشورها به وضعیتی غیر قابل تحمل رسیده‌اند و جز معدود اصلاحات جزئی جملگی غیر قابل قبول هستند.

2. Plato, The Seventh Letter, trans. J. Harward http://classics.mit.edu/Plato/seventh_letter.html

با این همه، حکام معمولاً برای مفاسد خود توجیه می‌آورند و این یک ویژگی مشترک حکام از گذشته تا به امروز بوده است. آنها وقتی که در رسوایی‌های مالی خود گرفتار می‌شوند اغلب عنوان می‌کنند که برای مقاصد والاتر این کار را کرده‌اند. گاهی هم دیده شده است که به دلیل تعهدی که به آن مقاصد و اهداف عالی خود دارند فساد زبردستان و گماشتگان خود را کم اهمیت شمرده یا حتی به راحتی از کنار آن می‌گذرند. به عبارت دیگر، در قلمرو سیاست معمولاً اخلاق رنگ می‌بازد و حاکم هرچقدر هم که اخلاقی باشد خود را ناگزیر از رعایت چارچوب‌های ذهنی پیش ساخته خویش می‌بیند. البته اصل حرف افلاطون این است که حاکمان نباید به دنبال کسب ثروت بروند زیرا ثروت فسادآور است. در درستی این نظر تردیدی نیست اما بحث ما این است که نفس قدرت هم می‌تواند فسادآور باشد هم توجیه کننده فساد. در کتاب بسیار مهم «سرگذشت‌ها»^۱، پلوتارک به مقایسه خوبی‌های دو جامعه یونان و روم باستان پرداخته و از فساد حاکم بر جامعه یونان تأسف می‌خورد. او در قسمتی از این سرگذشت‌ها به زندگی «تمیستوکل»^۲ پرداخته و حکایت جالبی از این ژنرال آتنی را به این شرح بیان می‌کند: «بعد از نبرد سالامیس، وقتی تمیستوکل کنار دریا روی سنگریزه‌ها قدم میزد و جسد خارجی را که امواج دریا به ساحل پرتاب کرده بود نظاره می‌کرد ناگاه دستبندی از طلا در دست یکی از آنان دید، پس رو به شخصی که همراهش بود کرده و گفت: آن را برای خود بردار زیرا تو تمیستوکل نیستی!» (پلوتارک، ۱۳۴۳: ۳۱۹). این داستان در همینجا تمام می‌شود و مشخص نیست که واکنش فرد همراه تمیستوکل به سخن او چه بوده است اما می‌توان این برداشت را مطرح کرد که اگرچه فرمانده می‌خواهد خود را از ثروت دور نگهدارد اما بر اساس باورهایی که در ذهن او شکل گرفته است به دوستش اجازه می‌دهد که غنائم را برای خود بردارد.

در فرهنگ و فلسفه غنی یونان این عقیده شکل گرفته بود که رابطه مستقیمی بین اشرافیت و انحطاط وجود دارد و یکی از مهم‌ترین مظاهر انحطاط نیز همان فساد است. در این باور، که حتی امروزه هم به تأثیرگذاری خود در میان ملل گوناگون ادامه داده است، ملتی که بسیار ثروتمند باشد ملتی ضعیف و ناتوان از چیزهای بزرگ است. کارهای بزرگ محصول تلاش و جدیت است و هیچگاه نمی‌توان با استفاده از میراث گذشتگان یا ثروت‌های طبیعی یا منابع موجود به اهداف بزرگ رسید. همین حرف را می‌توان در مورد رهبران مردم نیز گفت. یکی از ویژگی‌هایی که اغلب در مورد مردان بزرگ گفته و تحسین شده است زهد شدید و مشرف به ریاضت آنها بوده است.

---

1. parallel lives

2 . Themistocles

بی‌تردید، رهبرانی که شیفته ثروت و مادیات هستند نمی‌توانند تصمیم‌های بزرگ گرفته یا در سختی‌ها جامعه را از انحراف منصوص نگه دارند.

۲. مفهوم شناسی فساد در بستر تاریخی

اگرچه ماهیت فساد بعد از تحوّل معرفت‌شناختی در دوران باستان تقریباً تا به امروز ثابت مانده است اما مفهوم آن در گذر زمان دچار تغییراتی شده است که خوب است این تحولات را در بستر تاریخی مورد بررسی قرار دهیم. نوسان تغییرات مفهومی فساد از زمانی که شاهد تحوّل معرفت‌شناختی در فساد بودیم تا دوران مدرن را می‌توان در سه مفهوم خلاصه کرد: انحطاط اخلاقی در بخشی از بدنه اجتماعی و سیاسی جامعه، نمونه آشکار از تلاش برای سوء استفاده از رضایت که ویژگی ذاتی قدرت است و بالاخره سوء استفاده از مقام و موقعیت دولتی. این آخرین مفهوم از دوره مدرن به این سو مورد پذیرش واقع شده است. همان‌گونه که پیش از این اشاره کردیم، در عهد عتیق «گریس کاری چرخها» مثل امروز مرسوم بود اما جز در پاره‌ای از موارد این رفتار کاملاً قانونی و مشروع تلقی می‌شد. در مواردی هم که این رفتار قابل سرزنش بود بخاطر نفس عمل انجام شده نبود بلکه بخاطر عدم رعایت قانون جبران متقابل و تخطی از پرداخت یا ارائه ما به ازای متناسب با ارزش چیز دریافتی بود. به همین دلیل در آن دوران مفهوم فساد در قالب هیچ‌یک از مفاهیم سه گانه فوق قرار نمی‌گرفت. با عبور از عهد عتیق و ورود به دورانی که اصطلاحاً به عهد جدید معروف است شاهد آن بودیم که فساد به‌عنوان گناه به کلی مورد سرزنش قرار می‌گیرد. در این دوران اساساً بحث تناسب ارزش‌ها یا عدم رعایت قاعده جبران متقابل مطرح نیست. به عبارت دیگر، نفس عمل فساد به‌عنوان «انحطاط اخلاقی بخشی از بدنه اجتماعی» مورد نکوهش واقع می‌شود. نمونه آن را در ماجرای رسوایی شمعون مجوس که به دنبال به‌دست آوردن اختیارات روح‌القدس بود دیدیم. این رسوایی در واقع یک نسخه کلیسایی فساد محسوب می‌شود که تا قرن‌ها سرزنش می‌شد و حتی می‌توان انفجار اصلاحات پروتستانی در دین مسیح را نتیجه این رسوایی دانست.

۱.۲. مفهوم فساد در یونان و روم باستان

در یونان باستان، که به‌عنوان مهد دموکراسی شناخته می‌شد و حتی قضات با رأی مردم انتخاب می‌شدند، فساد و خرید و فروش رأی مجاز بود اما طبعاً چنانچه کسی برای به‌دست آوردن منفعت خصوصی منافع عمومی را زیر پا می‌گذاشت به شدت مجازات می‌شد و قوانین محکمی نیز در این باره وجود داشت. به‌عنوان مثال، برده‌داری، مشتری‌مداری و نظام سیاسی بخشی از منافع عمومی

تلقی می‌شدند و کسی مجاز نبود با پیشنهاد یا قبول رشوه به این منافع ضرری وارد کند. در واقع، در یونان قدیم این رفتار به‌عنوان یک تباهی یا انحطاط اخلاقی شناخته می‌شد. لذا در این مرحله می‌توان علاوه بر بدنه اجتماعی، بدنه سیاسی را هم به‌عنوان بخشی از جامعه که امکان ارتکاب فساد، به معنای قابل سرزنش، را دارد اضافه کرد: انحطاط اخلاقی بخشی از بدنه اجتماعی و سیاسی جامعه.

می‌توان گفت دیدگاه‌های ارسطو در زمینه فساد و اهمیت آن نقش تعیین‌کننده‌ای در ترسیم مفهوم فساد در یونان باستان دارد. به‌طور کلی از نظر ارسطو فساد عبارت است از یک انحطاط اخلاقی و منظور از انحطاط اخلاقی نیز افراط و تفریط در امور و دوری از میانه‌روی است. بنابراین، ارسطو فساد را منحصر به یک گناه خاص نمی‌داند بلکه معتقد است که یک انسان با تقوا ممکن است در اثر ارتکاب گناه «فاسد» شود (Buchan, 2012: 74). در اندیشه سیاسی ارسطو باید تنش و کشمکش همیشگی بین فقیر و غنی به تعادل برسد زیرا به عقیده او حفظ جامعه سیاسی بر هر نیاز دیگری اولویت دارد ولو اینکه آن جامعه سیاسی در دست مستکبران باشد. از این‌رو، از هیچ توصیه‌ای حتی بر مستکبران دریغ نمی‌ورزد. ارسطو قبول دارد که مشکل عمده در فساد همان «سوء استفاده خصوصی از منابع عمومی» است، اما تردید ندارد که مشکل مهم‌تر در اینجا عبارت است از فساد خود سیاست و حکومت (Buchan, 2012: 75).

مفهوم فساد در روم خود داستان دیگری دارد. واژه «corruption» به معنای فساد اولین بار در روم باستان ظاهر شد. این واژه در اصل از کلمه «corrumpere» در زبان لاتین اقتباس شده بود که در زبان حقوقی به معنای دستکاری در یک سند قضایی در ازای تلافی و جبران و در یک مفهوم وسیع‌تر به معنای عمل ناسالمی است که باعث می‌شود سیستمی پوسیده شده و در معرض زوال قرار بگیرد. در واقع، این یک استعاره از اثر فساد بود. همانطور که برخی از بیماری‌ها می‌توانند بدن انسان را احاطه کرده و نابودی و مرگ او را به دنبال داشته باشند، فساد نیز می‌تواند اندک‌اندک نظام سیاسی و اجتماعی را پوسانده و آنگاه باعث زوال و نابودی آن شود. مفهوم فساد در روم باستان به قدری سیاسی شده بود که آنها حتی در دوره جمهوری از پدیده‌ای با عنوان «ambitus» به معنای فساد انتخاباتی یاد می‌کردند. این رویکرد کاملاً غیر قابل تصور بود زیرا نشان می‌داد که فساد اختصاص به حکومت‌های پادشاهی ندارد و در رژیم‌های دیگر نیز قابل وقوع است، همانطور که سیسرون، فیلسوف رومی، به هنگام نقد حکومت‌های خودمختار سولا و جولوس سزار در مورد آن سخن گفته است.

به اعتقاد سیسرون فساد یک مشکل اخلاقی و سیاسی است. او در بین خطرهایی که جامعه را تهدید می‌کند خطر «میل نامحدود انسان به پول» را برجسته می‌کند. کسانی که وظیفه پاسداری از

کلیت حکومت را دارند باید برای جلوگیری از نفوذ مفسدانه «پول» به رقابت با یکدیگر در فضیلت‌هایی از قبیل آزادی، احسان، وفاداری و نجابت بپردازند. نگرانی‌های سیسرون در اینجا عمدتاً ناظر به استفاده نامناسب از پول به‌عنوان هدیه، پیشکش یا رشوه برای تغییر افکار عمومی است اما همچنین شامل انتقاد به برخی روابط پشت پرده برای تغییر تصمیم‌های قضایی نیز می‌شود. بنابراین، به‌طور خلاصه می‌توان گفت از نگاه سیسرون فساد عبارت است از طیف وسیعی از تحریفات اخلاقی، حقوقی و سیاسی که در اثر علاقه بی حد و حصر و کنترل نشده به «پول» یا سوء استفاده از آن ایجاد می‌شود. با این همه، فساد را خطری می‌دانست که در هر زمان می‌توان آن را با تزکیه و ترویج درست فضائل متوقف نمود (Buchan, 2012: 75).

۲.۲. دیدگاه‌های اندیشمندان مسیحی

بدبینی آگوستین قدیس به فساد ریشه در بدبینی او به «گناه نخستین» انسان که حاکی از سرشت ناپاک بشر می‌باشد دارد. بنابراین، یک مشکل اساسی برای متفکران مسیحی قرون وسطایی این بود که چگونه می‌توان نقطه نظرات سیسرون و ارسطو راجع به فساد را که در آن بر عقل بشر و قضاوت اخلاقی تأکید ویژه‌ای داشته‌اند با آموزه مسیحی گناه پیوند داد. در اندیشه قرون وسطایی اروپا اشکال مختلفی از آلودگی‌های مالی از قبیل زرپرستی و سیمونی^۱ (خرید و فروش مناصب روحانی، موقوفات و عواید دینی) نه فقط یک شکست اخلاقی بلکه همچنین یک شکست معنوی محسوب می‌شوند که دلالت ضمنی قوی به گناه حرص و طمع دارند. کلمن (۱۹۸۸) بر این عقیده است که مشکل حرص و طمع در اندیشه سیاسی قرون وسطی شامل علاقه بی حد و حصر به «پول» بود که در واقع به معنای جایگزینی عشق حقیقی که همان عشق به خدا و ممنوع است با عشق مجازی که همان عشق به پول و ثروت است می‌باشد.

در اوج قرون وسطی (بین سال‌های ۱۰۰۱ تا ۱۳۰۰ میلادی) نشانه‌ای از مفهوم فساد سیاسی دیده نمی‌شود. با توجه به شرایط حاکم بر آن دوران، فساد یک مفهوم گسترده است که شامل همه رذایل اخلاقی، روحی و جسمی انسان، به‌عنوان موجودی که در اثر گناه نخستین آدم در این دنیا رها شده است، می‌باشد. البته نه به این معنی که در آن زمان هیچ شکلی از مفهوم مضیق فساد (به معنای فساد سیاسی و اقتصادی) وجود نداشت. در واقع، نظام فئودالی که ذاتاً برای حمایت اقویا از ضعفا در ازای بهره‌کشی از آنها ایجاد شده بود به سمت اعضای ضعیف‌تر جامعه توسعه پیدا کرد و درخواست‌ها، تعهدات و تبادلات دوجانبه مداوم بین افراد درگیر را به دنبال داشت که ما امروزه به آن قیومت می‌گوییم. در اندیشه‌های سیاسی قرون وسطایی فساد مفهوم منحصر به فرد دیگری

1 . Simony

نیز دارد. در این تفکر، از واژه «فساد» برای سنجش «سلامت» جامعه استفاده می‌شود. به دیگر سخن، فساد در اندیشه سیاسی قرون وسطی مفهومی است که با آن می‌توان در مورد درجه اخلاقی بودن جامعه قضاوت کرد.

۳. اندیشه‌های ماکیاولی در مورد فساد

استفاده نیکولو ماکیاولی از واژه «فساد» شامل طیف وسیعی از پدیده‌های متمایزی است که ظاهر آنها نشانگر انحطاط در زندگی سیاسی و عمومی است. از دید او فساد می‌تواند به معنای انحطاط یا راحت‌طلبی گسترده، از دست دادن نظم و انضباط در بین شهروندان، از دست دادن قدرت نظامی، غلبه منافع خصوصی یا حزبی بر منافع مشترک یا برتری نسبی ثروتمندان و قدرتمندان در حوزه عمومی باشد. این مفاهیم را البته می‌توان در دو مورد کلی خلاصه کرد: از دست دادن نظم و فضیلت از یک سو و غلبه منافع خصوصی و حزبی بر منافع مشترک از سوی دیگر. پوکاک بر این عقیده است که ماکیاولی به دنبال یک آرمان بشردوستانه مدنی بود که بر مبنای آن شهروندان در جلسات عمومی با دولت شهرها حضور فعالی داشته باشند و با این نوع حضور مفهوم شهروندی را دچار دگرگونی کنند (Pocock, 1975: 201). در واقع، دولت شهرهای ایتالیا در قرن پانزدهم آمیزه‌ای از نامعینی سیاسی و ثروت‌های نامشخص بود که ماکیاولی می‌خواست با حضور شهروندان در تصمیم‌گیری‌ها از فساد احتمالی جلوگیری کند. در چنین فضایی ایده شهروند فعال نیازمند مبنای جدید و مجموعه تازه‌ای از نظام‌هاست که پیگیری مسئله فضیلت را قابل درک می‌کند.

چنین به نظر می‌رسد که از نظر ماکیاولی فساد دارای دو بعد است که یک بعد آن را می‌توان نقطه مقابل فضیلت دانست و لذا در جهانی که همواره شاهد فساد آن بوده‌ایم باید به دنبال تعاریف تازه‌ای از فضیلت و امکان آن بود. ماکیاولی با پیوند دادن مفهوم فضیلت فردی با همه تعابیر و دلالت‌های آن (که شامل تعالی فردی در قضاوت و قاطعیت در عمل می‌شود) با مفهوم فضیلت سیاسی (که شامل پیگیری جمعی سلامت حکومت از طریق التزام به خیر مشترک می‌باشد) به دنبال ارائه مفهوم تازه‌ای از فضیلت بود. به‌طور کلی ماکیاولی در توصیف فساد در بعد اول سعی می‌کند آن را به مسئله فضیلت و وضعیت دولت‌ها در نحوه به‌کارگیری آن در مناسبات سیاسی خود با شهروندان ربط بدهد. از نظر ماکیاولی فساد چیزی نیست جز زمینه و عامل سقوط دولت‌ها از شکوه و عظمت سابق (Machiavelli, 2005: 7). در واقع، این سقوط ناشی از ناتوانی دولت‌ها در ایجاد تعادل بین قدرت سلطنت، طبقه اشراف و توده مردم در قوانین اساسی آنهاست که در اثر فساد ایجاد شده است. به عبارت دیگر، لازمه برقراری تعادل فوق تزریق فضیلت در تصمیم‌سازی‌ها و تصمیم‌گیری‌ها است در حالی که به جای فضیلت با فساد مواجه هستیم. به عقیده ماکیاولی،

فتوحات و بزرگی حکومت‌ها به واسطه فضیلت به دست می‌آیند (Ritner, 2011: 8). سقوط ناشی از انحطاطی است که در اثر زیاده‌روی در تجمل‌گرایی و از بین رفتن نظم و انضباط در بین شهروندان به وجود می‌آید. بنابراین، در اندیشه ماکیاولی، فساد خطری است که نه تنها دارندگان مناصب عمومی بلکه عموم مردم و نهادهای جمهوری را تهدید می‌کند. در این چارچوب، همانطور که راهه بیان کرده است، فساد و فضیلت پدیده‌هایی سیاسی هستند که بر «روابط» بین افراد باهم و با دولت و روابط ارکان مختلف دولت با یکدیگر تأثیر می‌گذارند و حضور هر یک در این روابط طبیعتاً باعث فقدان آن دیگری خواهد بود (Rahe, 2009: 18).

اما بعد دوم فساد از منظر ماکیاولی به مفهوم مدرن‌تر تفکیک منافع عمومی و خصوصی مربوط می‌شود. او در پایان کتاب «گفتمان‌ها»^۱ از کشورهایی صحبت می‌کند که منافع و ثروت‌های خصوصی در آنها مهمتر از منافع عمومی است. شاید در نگاه اول این موضوع ساده باشد اما در واقع این نگاه بیانگر مفهوم رابطه مناسب بین قلمروهای عمومی و خصوصی با تأکید خاص بر حوزه‌های مالی، مالیاتی و تأثیر ثروتمندان است. ماکیاولی دیدگاه خود را با اشاره به نقشی که آلمانی‌ها با پرداخت دقیق مالیات در جلوگیری از ساخته شدن «آقازاده‌ها» داشتند توسعه داد (Machiavelli, 2008: 142). به نظر می‌رسد که «آقازاده‌ها» اصلی‌ترین مروجان فساد در طول تاریخ بوده‌اند. زیرا آنها قادر بودند در شکوه و جلال زندگی کنند و به بطالت بگذرانند و در همه چیز از جمله جمع کردن ثروت زیاده‌روی کنند و به کسی هم پاسخگو نباشند (Machiavelli, 2008: 156). بنابراین به‌طور خلاصه فساد از دیدگاه ماکیاولی دارای دو بعد است که بعد نخست آن مبتنی بر فقدان فضیلت و بعد دوم آن مبتنی بر ترجیح منافع خصوصی بر منابع عمومی است. در حالی که پایه‌های یک حکومت مخصوصاً نظام‌های مردم‌سالار بر ترجیح منابع عمومی بر منابع فردی استوار است. تا زمانی که کل بدنه حکومت به فساد مبتلا نشده باشد می‌توان فسادهای جزئی را درمان کرد.

۴. تحولات مفهومی فساد در عهد رنسانس و اوایل دوره مدرن

در حالی که طیفی از اندیشمندان سیاسی اروپا در اوایل دوره مدرن بر این باور بودند که تجارت باعث افزایش فرصت‌های فساد می‌شود، تحولات مفهومی تدریجی را درباره فساد در این دوره شاهد بودیم. تغییرات به وجود آمده در مفهوم فساد در این دوره می‌تواند با افول تدریجی مفهوم «بدنه سیاسی»^۲ و به رسمیت شناخته شدن ابعاد جدید توسعه سیاسی که بر تضمین قوام اقتصادی و

1. Discourses
2. Body politic

امنیت نظامی کشورهای مستقل متمرکز بود و همین‌طور تعادل سیاسی بین طبقات اجتماعی نوپدید مرتبط باشد. این تحولات در اروپا عمدتاً از اواخر سلطنت الیزابت و استوارت در انگلستان به تدریج و به آرامی شروع شد. در این دوران شاهد افزایش تورم و عدم توانایی دولت در وضع مالیات و افزایش مالیات مؤثر بودیم. این مسئله فشار را بر کارکنان دولت افزایش داده بود طوری که آنها منافع شخصی خود را سعی می‌کردند از منابع عمومی تأمین کنند. جان پونت در «رساله‌ای کوتاه در باب قدرت سیاسی» نگرانی خود را از این موضوع به این صورت بیان می‌دارد: حاکم خوب به دنبال ثروت ثروتمندانی است که او بر آنها حکومت می‌کند و حاکم بد نیز برعکس با عناوینی از قبیل وام، خیرخواهی، مشارکت در طرح‌ها و ... به دنبال فقیرتر کردن مردم خویش است (Buchan and Hill, 2014: 12). در واقع، کنایه جان پونت به این است که حاکم خوب سعی می‌کند به جای فشار وارد کردن بر فقرا و ضعفا هزینه‌های حکومت را از طریق مالیات‌گذاری بر فعالیت‌های اقتصادی ثروتمندان تأمین کند.

به عقیده برخی، مشکل اصلی در عطش و درنده‌خویی ذات بشر نهفته است. در اینجا فساد زمانی تهدید کننده است که منفعت‌گرایی بتواند عقل و قضاوت صحیح را از کار بیندازد. با وجود این که این مشکل از قدیم و به‌طور دائمی وجود داشته است اما به این معنی نیست که فساد لزوماً و ضرورتاً نتیجه ترجیح منافع فردی بر مصالح عمومی است. در طول دوره رنسانس «حامی پروری»^۱ به‌عنوان ویژگی بارز فضای سیاسی دربار سلطنتی در سراسر اروپا شناخته می‌شد. این یک بازی ظریفی بود که در عین حال که به اسم محافظت از دو طرف (دربار از یک سو و دریافت کننده حمایت از سوی دیگر) در برابر فساد معرفی می‌شد اما منتقدین آن را نوعی فساد و پوششی برای آن به شمار می‌آوردند (Harding, 1981: 63). توجه به «حامی پروری» به‌عنوان نوعی فساد در میان برخی نویسندگان و اندیشمندان منجر به این شد که یک سلاح ایدئولوژیک مهمی در اختیار مجلس قرار بگیرد تا درآمدهای دربار سلطنتی را در قرن هفدهم کنترل کند (Peck, 1990: 186, 203). با این همه، ظهور و پیدایش فساد به‌عنوان یک جرم معین در تفکر اروپایی نتیجه تلاش برای پیدا کردن یک راه حل مسالمت‌آمیز و کم‌خطر برای تنبیه و پاسخگو کردن پادشاه بود (Asch, 1999: 105). به دیگر سخن، در مفهوم «بدنه سیاسی» جایگاه پادشاه در ارتباط با سایر اعضای این بدنه چندان مشخص و مورد توجه نبود در حالی که این سنت می‌بایست مورد بازبینی قرار می‌گرفت زیرا پادشاه تجسم و مصداق کامل همان «بدنه سیاسی» است.

نتیجه‌گیری

یکی از ویژگی‌های پدیده فساد آن است که همواره در طول تاریخ وجود داشته است و از این جهت شاید بتوان آن را با پدیده جنایی مقایسه کرد. با این همه، مفهوم و قلمرو فساد در طول تاریخ دچار تغییر و تحولاتی شده است که مطالعه آن را از هر جهت حائز اهمیت می‌کند. در دوران باستان مفهوم فساد منحصر به عدم رعایت تناسب در بده بستان‌ها خلاصه می‌شد. به عبارت دیگر، نفس دادن چیزی به عنوان پیشکش و رشوه قابل سرزنش نبود بلکه اساساً یک عرف شناخته شده‌ای در آن زمان‌ها محسوب می‌شد. در عوض، عدم رعایت قاعده تناسب در جبران می‌توانست مذموم باشد. در واقع، آنچه فساد تلقی می‌شد همین رعایت نکردن تناسب در جبران بود. در ادامه مفهوم فساد دچار تحولاتی شد. از جمله با پیدایش مسیحیت و اخلاقی شدن روابط انسان‌ها با یکدیگر به تدریج نفس بده‌بستان به عنوان فساد امری مذموم شناخته می‌شد. با این همه، عمده نگاه اندیشمندان در این دوران نیز به فساد ارباب کلیسا معطوف می‌گشت و قلمرو فساد را محدود به خرید و فروش مناصب مذهبی می‌نمودند. به عبارت دیگر، از فساد به معنای مصطلح که شامل فساد سیاسی و اقتصادی باشد در آن زمان نیز خبری نبود. به تدریج که از زمان‌های ابتدایی عهد جدید دور می‌شویم و بخصوص با نزدیک شدن به اواخر قرون وسطی کم‌کم مفهوم فساد سیاسی و اقتصادی شکل می‌گیرد و با گذشت زمان قلمرو رفتارهایی که می‌توان به آنها عنوان «فساد» اطلاق کرد بیشتر و گسترده‌تر می‌شود. این تحولات در عصر پیشا مدرن به اوج خود می‌رسد و مفاهیم تازه‌ای وارد ادبیات فساد می‌شود که امروز نیز اعتبار گذشته خود را حفظ کرده‌اند.

در تحولاتی که راجع به مفهوم و قلمرو فساد صورت گرفته است چند نکته قابل توجه است: اول اینکه، فساد در ابتدا در چارچوب بده‌بستان اتفاق می‌افتاد. کسی چیزی می‌داد و در مقابل چیزی می‌گرفت. درست است که این بده‌بستان در باستان به عنوان یک عرف شناخته شده بود و عدم التزام به آن قابل سرزنش بود اما تخطی از قواعد بده‌بستان رفتار فاسدی به حساب می‌آمد. امروزه اما بده‌بستان به تنهایی ماهیت فساد را تشکیل نمی‌دهد. اختلاس که مصداق بارز فساد در روزگار ماست نیازی به تحقق بده‌بستان ندارد. این رفتار نوعی خیانت در امانت است که با شرایط خاصی قابل تحقق است اما در میان این شرایط بده‌بستان دیده نمی‌شود. دوم اینکه، اگرچه در روزگار ما مفهوم و قلمرو فساد در مقایسه با دوران قدیم توسعه پیدا کرده است اما این به معنای آن نیست که این رفتار با شدت بیشتری مذمت می‌شود. اولاً وجود درجاتی از فساد لازمه پیشرفت و توسعه یک جامعه است. مسیر توسعه از راه آزادی‌های اقتصادی و سرمایه‌گذاری می‌گذرد و در این مسیر مقداری فساد قابل توجیه است. بنابراین، توسعه مفهوم و قلمرو فساد لزوماً به معنای توسعه سیاست جنایی در مبارزه با این پدیده نیست. ثانیاً، دولت‌ها امروزه ممکن است با انگیزه‌های

سیاسی فساد را کاملاً مهار نکنند. این وضعیت گاه ناشی از تحریم‌های بین‌المللی است که دولتی را در مضیقه قرار داده است و جبران کاستی‌ها فقط از طریق میدان دادن به مفسدینی که در ازای باجهایی حاضرند با دولت مورد تحریم همکاری کنند صورت می‌گیرد. گاه نیز شاهد آن هستیم که فساد بهانه‌ای برای سرکوب و حذف مخالفین یک نظام سیاسی می‌شود و این در صورتی ممکن است که همواره جامعه وجود فساد در لایه‌های مختلف اجتماعی را احساس کند. در این دو وضعیت در واقع نیازی به تغییر در مفهوم و قلمرو فساد نیست بلکه آنچه تغییر می‌یابد اقتضات خاص سیاسی و اجتماعی است که در شرایط مختلف سیاست‌ها و تدابیر ویژه‌ای را می‌طلبد.

منابع

- بوشه، روگر (۱۳۷۴)، «استبداد شناسی ارسطو»، ترجمه صفت الله قاسمی، **مجله اطلاعات سیاسی و اقتصادی**، شماره ۹۷ و ۹۸، صص. ۲۹-۳۷.
- پلوتارک (۱۳۴۳)، **حیات مردان نامی**، ترجمه رضا مشایخی، جلد اول، تهران: انتشارات بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- جعفری، مجتبی (۱۳۹۵)، «مبانی و اصول مسئولیت کیفری اشخاص حقوقی در قانون مجازات اسلامی ایران»، **پژوهشنامه حقوق کیفری**، شماره ۱۴، صص. ۷-۳۲.
- کرمی، محمد باقر (۱۳۸۰)، **مقدمه‌ای بر نظام کیفری ایران باستان** (ضمیمه)، تهران: انتشارات خط سوم.
- نظری‌نژاد، محمدرضا و اسفندیاری‌فر، خشایار (۱۳۹۵)، «بررسی تطبیقی کنوانسیون بین‌المللی مبارزه با فساد مالی و قانون ارتقاء سلامت نظام اداری و مقابله با فساد»، **پژوهشنامه حقوق کیفری**، شماره ۱۳، صص. ۱۹۱-۲۱۵.
- Asch, Ronald G. (1999), Corruption and punishment? The rise and fall of Mattäus Enzlin (1556–1613), In J. H. Elliott & L. W. B. Brockliss (Eds), *The world of the favourite*. New Haven: Yale University Press.
- Bruce Buchan (2012), Changing Contours of Corruption in Western Political Thought, In Barcham M., Hindess B. and Lamour P. (Eds). (2012), *Corruption: Expanding the Focus*, ANU Press.
- Bruce Buchan and Lisa Hill (2014), *An intellectual History of political corruption*, London: Palgrave Macmillan Press
- Carlo Alberto Brioschi (2017), *Corruption; A short history*, Washington D.C : Brookings Institution Press.
- Gurney O. R (1956), *The Tale of the Poor Man of Nippur*, Ankara: Anatolian studies, 6, pp.149-158

- Harding, Robert. (1981), Corruption and the moral boundaries of patronage in the Renaissance. In G. F. Lytle & S. Orgel (Eds). (1981), Patronage in the Renaissance, Princeton: Princeton University Press. pp. 47–64
- John Thomas Noonan (1984), Bribes, California: University of California Press.
- Niccollo Machiavelli (1513), The Prince, Translated and edited in English by: Peter Bondanella (2005), Oxford: Oxford University Press.
- Niccollo Machiavelli (1517), Discourses, translated by Harvey C Mansfield (2008), retrieved 2022 11 Dec from <https://www.britannica.com/biography/Niccolo-Machiavelli/The-Discourses-on-Livy>
- Peck, Linda Levy. (1990), Court patronage and corruption in early Stuart England. Boston: Unwin Hyman Press.
- Plato, The Republic, edited by: G. R. F. Ferrari, translated by: Tom Griffith (2003), Cambridge: Cambridge University Press.
- Pocock, J. G. A. (1975), The Machiavellian Moment, Princeton: Princeton University Press.
- Rahe, Paul Anthony. (2009), Against throne and altar: Machiavelli and political theory under the English republic. Cambridge: Cambridge University Press.
- Schalk W. Vorster (2013), Fighting corruption- A philosophical approach, In die Skriflig/In Luce Verbi 47(1), Art. #651, 7 pages. Retrieved 22 11 Dec from <http://dx.doi.org/10.4102/ids.v47i1.651>.
- Scott B. Ritner (2011), The Concept of Corruption in Machiavelli's Political Thought, Retrieved 2022 11 Dec from SSRN: <https://ssrn.com/abstract=1808959> or <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1808959>
- Shamasastry R. (1915), Arthashastra (Kautilya trans.) pp. 1- 614 Retrieved 2022 11 Dec. from <https://library.bjp.org/jspui/handle/123456789/80>

روش استناد به این مقاله:

جعفری، مجتبی (۱۴۰۱)، «تحولات تاریخی مفهوم و قلمرو فساد در دوران باستان»، پژوهشنامه حقوق کیفری، دوره ۱۳، پیاپی ۲۶، صص. ۳۳-۵۵. DOI:10.22124/jol.2022.18396.2045

Copyright:

Copyright for this article is transferred by the author(s) to the journal, with first publication rights granted to *Criminal Law Research*. This is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

